

ВАС. ГАЙВОРОНСЬКИЙ

РОЗМИНОВКА
ПОВІСТЬ
ЧАСТИНА ПЕРША
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ
ЗУСТРІЧ
1

ЧИТАТИ не хотілось. Деркач сидів біля вікна. Сонце пестливими проміннями обливало йому обличчя й зарослі груди. Завжди він приходив з шахти на годину раніше, ніж його дочка-відкатниця й, чекаючи на неї,

щоб zarazом обідати, уважно передивлявся газету. Але сьогодні не до читання. На дворі празниковий настрій. Може того, що допіру виїхав на-гора з шахтної вогкої темряви, а може й справді сонце залляло поселок теплими післяобідніми хвилями, й люди, здавалось, на вулицях не ходять, а пливуть, як риби в чистій прозорій воді. Яскраво-червоні прапори над копром, над будинками позвисали, бо вітер покотився шпилем десь у степи й там забарився. Вулиці перетяті полотнищами з бадьорими гучними вітаннями новим борцям за вугілля.

Сьогодні приїздить комсомольці й наймити, щоб стати шахтарями. Розмов про поповнення робітної сили на рудні було багато. З самої весни почали очікувати на нових людей, та це були тільки слова, а забійників мало, в приступках працювати нема кому, приходять ті, що є, забійники на роботу — у забої лісу немає, ганяти ліс знов таки, нікому, в щтреках бруд, вода місцями доходить по коліна, вагони буряться — сюди людей теж немає. І Пугачівська рудня з місяця в місяць завдання не виконує.

Нарешті таки про нових робітників заговорили вже чо-другому. Цими днями перед початком роботи в нарядній були збори. Попід віконцями стояли черги забійників, коногонів, кріпильників і інших робітників, чекаючи на наряди. Довге помешкання було напхане людьми ніби навмисне так, щоб більше вже не пролізла жодна людина. Голові шахткому Резнікову не звикати до цих натовпів, він бо старий шахтар. Його плече протискувалось між постатями шахтарів, він робив два рухи, — один праворуч, другий ліворуч — і ліз далі.

— Товариші! — виліз він на лаву, — товариші! — пролунав його владний голос, раптом клубки галасу, грудки лайок з-під стелі осіли додолу, шахтарі зашущукали, зашаруділи, повертались обличчями до промовця.

Резніков оголосив радісну звістку про приїзд на Пугачівську рудню 200 нових робітників, і в його голосі, в його обличчі почувалась вируюча радість. Він закликав шахтарів зустріти нових людей, як товариш товариша, ознайомити їх із шахтою, допомогти їм навчитись працювати в нових для них умовах.

— Так вони ж, коли шахту побачать — як опшарені тікати-муть! — вигукнув хтось дзвінким голосом, і йому відповіли бучним сміхом.

Деркач, обернувшись спиною на стінку, слухав гарячу відповідь голови шахткому. Було приємно чути, як Резніков хльоскав гострими словами, мов гарапником, по головах реготальників. Деркачеві упало в око, що в кутку натовп слухав якогось свого промовця і слухав уважно, бо відтілю ніхто не відходив, навіть не одвертав голови. Деркач просунувся до кутка й побачив низенького горбоногого чоловіка, який поволі викидав фразу, потім замовкав, тоді з натовпу хтось додавав своє, горбоносий знов кидає слова, як кидають тварюкам шматки їжі.

— Жоржику, а скажи — з підписним листом не прийдеться ходити, жертвуйте, мовляв, убогаючим на провезжання?

Дехто засміявся. Деркач плюнув і одвернувся.

Резніков кінчав відповідати на запитання. Йому обличчя ще більше сяло, бо бачив, що на один він радіє, не одного його хвилювала ганебна пляма недодачі вугілля. Ось вони стоять перед ним, старі шахтарі, з лампами, сокирами, в парусиновому, вже обірваному від давньої роботи одязі, тут вони, старі шахтарі, товариші по роботі. Зозуля, брат його Микола Зозуля, Голота, бородатий Карпов, хоча ні, тому корова дорожча за все, зате тут Ільїн, Деркач Макар Степанович, старий Свистунов, — батько секретаря комсомольського осередку, та хіба їх мало старих, що без шахти вже жити не зможуть? А скільки тут молоді з бойовим духом, з напористою бадьорістю, що не поступиться в роботі перед старими! Ці всі радіють з приїзду робочої підмоги. Вони зустрінуть нових по-товариському!

Резніков багато б ще вилив радісних слів, та людям треба було їхати в шахту, і на цьому він закінчив.

Деркач, сидячи перед вікном, блукав очима по теплих вулицях поселку, і все, що діялось в голові, здавалось йому, ніби хтось поруч з ним згадує, і він у відповідь сказав:

— Що ж, добре, підемо зустрічати.

— Сідайте, батьку, їсти, що ви там бубоните?

Деркач не помітив, коли ввійшла дочка до хати, показати ж цього не хотів.

— То я кажу — пообідаємо та підемо молодь зустрічати. Чувш, стара, ти теж збирайся.

Обідали мовчки, бо батько не любив, коли їжу змішували з балачками, але мати щось згадала, побоялась знов забути.

— А тут два хлопці приходили тебе, Макаре, питали. Казали — ще зайдуть.

Соня раптом почервоніла, одсунула ложку, почувалась якась прикрість.

— Це вони мабуть. Це він, проклятий!

І дівчина сердито розповіла, що за нею тягається коногон на прізвище Прищепа. Він до дівчат дуже охочий, голову закрутив уже не одній, мав око й на Соню, та спітнувся. Він кожного дня, як з шахти виїжджає, підходить до неї й меле всякі дурниці, натякає про свою любов. Прищепа сьогодні має вихідний день він, підходив одягнений у новий костюм, од нього дхне одеколоном, хлопець — куди там! Базікав, базікав, а тоді й каже: „Жди нас сьогодні, сватати прийдемо“. Соня тільки посміялась, гадала, що хлопець шуткує, а воно, виходить, дурощів вистачило припертися й справді. Що ж, хай прийдуть, вона їх так захватить, що аж курава здійметься. Хай ідуть, хай!..

— Підожди, дівчино, не гарячись. Вони ж бо не до тебе прийдуть, а до мене. Я й діло з ними матиму. А ти сиди собі й прислухайся. Може й просватаєм. Аби хлопець гарний був, то відразу зятя придбаємо.

Соня свого батька знала добре, він любить часом погмузувати, пожартувати, але зараз його жарти були дівчині не до смаку, навіть їсти їй перехотілося. Хутко підвелася й пішла до другої кімнати. Майже одночасно задзвеніла дверна климка.

— Ну, от і вони. Заходьте, будь ласка.

Зайшли два хлопці, познімали картузи і чемно поздоровкались.

— Драстуйте, товариші, драстуйте. Дивися, це ще й люди знайомі. Знайомся з ними, жінко. Оцей червоний чубатий парубок коногон з нашої діляниці на прізвище... прізвище...

— Прищепа, Іван Павлович Прищепа, — підказав за свого товариша горбоносий молодик.

— Дякую, а другий, коли не помиляюсь, Жоржик.

— Вірно, Жоржик. Іванов Жоржик. Головне — Іванов. Так і запам'ятайте.

— Тоді я мабуть із вами трохи навіть знайомий. Це ж з вами я намагався недавно мати розмову в нарядній? Чи не так, га?

— Так, товаришу Деркач, та то дрібниці. Не будемо розмінюватись.

Горбоносий парубійко сів, а на нього дивлячись, примостився на край стільця й Прищепа.

Деркач роздивлявся своїх гостей. Коногон Прищепа мабуть людина вільної вдачі, його чуб задирливо ліз із-під картатого

кашкета й спадав на здорове красиве обличчя. Хлопець у плечах мав силу, про це свідчила його трохи сутула широка спина. Прищепу почував себе ніяково, він крутився на краї стільця і все поглядав на Іванова — він бо повинен провадити всю справу з сватанням. Іванов був як дома. Принаймні, він поводився також вільно, як і в казармі.

— Краще, я гадаю, околицями не блукати. Ось дивіться на нього, — Іванов підхопився й артистично показав пальцем на Прищепу, — коногін, гарний хлопець, має ощадну книжку з півтора сотнями грошей, — парубок хоч на виставку посилай. Але тайти не стану — є в нього вада, велика вада, та іноді цю ваду молоді вибачають. Він закоханий, він страждає від великої любови.

— Бідний хлопець, — співчував, хитаючи головою, Деркач, — який молодий і вже має таке лихо!

Усі голосно засміялись. Навіть Соня, що дивилась у щілину непричинених гаразд дверей, затулила долонями рота, щоб не випорснув гучний сміх. Прищепу палав, вуха йому червоніли, як набиті, очі свердлили підлогу. Краще переносити тортури, ніж оце сватання.

— Воно сміх — приємна річ, — викручувався Іванов, — та погано, що не всім нам весело. Я сам люблю посміятись. А зараз не до сміху. Іван Павлович Прищепу здивав мене сьогодні й каже: так жити далі не можу. Або допоможі мені женитись, або я скорочу собі віку. З покійниками ж діло мати — неприємнішого нічого не вигадавш. Краще спробувати ожени-^{ти}.

— Звичайно, треба женити, звичайно, — зауважив Деркач, — бо як усі коногони почнуть вішатись, то тоді хоч шахту закривай. Женитись Іванові Павловичу прямо край треба.

Іванов почував іронію в словах Деркачевих, але удавав, ніби цього не помічає, і доводив сватання до кінця.

— Так ви допоможіть женитись йому, товаришу Деркач. Уся суть у тому, що він закохався в Соню, у вашу дочку.

— Гм... Чувш, стара? — звернувся Деркач до жінки, що весь час тихенько підсміювалась у кулак. — Сватати хлопці прийшли.

— Ви, товаришу Деркач, людина партійна, — продовжував Іванов, — тому може й незручно в цій хаті говорити такі слова, як „сватати“. Ми, можна сказати, порадились прийшли до старих товаришів.

Деркач тільки махнув рукою.

— Ви що ж, у повній формі? У вас і по чарці горілки є? Чи може ви такі нездогадливі, що до цього не додумались?

— А то вже нехай слово скаже Іван Павлович. Не все ж йому мовчати.

Прищепу здригнувся, вперше одірвав од підлоги очі, похапцем витяг з кишені пляшку й поставив на стіл.

— Дивн, грець його батька знає. Тут сватання хоч куди. Йй право, якби я був дівчиною — не гаючись пішов би заміж. Та хіба тепер такі дівчата? Щонебудь та такі найде, щоб відмовити. Не знаю, що заспіває моя дочка. Соню, чувш, ти там не спиш? А ну зайди, будь ласка, на хвилинку.

Двері розчинились, і на порозі стала Соня. Вона вперлась рукою в лутку.

— Драстуйте...

— Соню, ось люди сватати тебе прийшли...

— Знаю, тату, — сердито перебила батька Соня, — я була в тій кімнаті і все чула. Досить цієї комедії. Ех, товаришу Прищепа, ти ж наче вже й доросла людина, а такий недоумкуватий. Хто ж у наш час ходить до батьків сватати? Та хай би мені батько хоч слово сказав, щоб я за когось заміж йшла, а б у одну мить зреклася такого батька.

— Ото, — почухав потилицю старий, — дивись ще битиме.

— Мало ти, Прищепа, дівчатам голови дурив, ще й до мене почав залицятись. Та ні, тут твій номер не пройде. Одне я тобі можу порадити — зараз же забирайся з цієї кімнати, і щоб я більше твоїх очей не бачила. А коли знов почнеш дурня ваяти, я тобі такий скандал накатаю, що ти тільки ахнеш.

Дівчина знов зачинила двері, а Прищепа вже голову держав високо, обличчя почервоніло ще більше, тільки вже не було тієї ніяковости, а палала запекла лють.

— Що ж, товариші, вибачте за таку нечемну зустріч, — розвів руками Деркач. — Я тут ні при чому.

— Ну, знаєте, — всміхнувся Іванов, — моя хата теж з краю.

— Ходім! — раптом подався до дверей Прищепа.

— Товаришу Прищепа, раз так сталося, то горілку мабуть заберіть.

Прищепа сунув пляшку в кишеню й вискочив на двір. За ним, попрощавшись з хазаями, вийшов і Іванов. Вони довго йшли мовчки, в коногона чуб розсипався й навис шторою над очима.

— Сволоч! — вирвалось у Прищепи. — Сволоч... Це так не минеться!

— Не розумію, при чому тут? Просив мене — ходімо сватати, ну й пішли. Я б не сказав, що я свою ролю свата скверно виконував. Не вдалось, зірвалось — так пробач, я гарантії за гарні наслідки не давав. Що ж, раз нав'язали гарбуза, понесімо. Та, по правді кажучи, я не був певний, щоб щонебудь вийшло.

— Та ти теж добрий, — бурмотів Прищепа, — каже, мовчи, я сам усю справу вестиму. Ну й мовчав, як ідіот. Довів справу, нічого сказати!

— Ти будь вдячний, що я тебе примусив мовчати, може подумають, що ти розумний. А якби заговорив, обов'язково б якихось дурниць наплів.

— Іди к чорту!

— Та й піду. Мені треба в цей бік, — Іванов повернув ліворуч і зник за рогом. Коногін довго стояв, як стовп, і перекидав круті думки, потім підняв руку й погрозив десь назад.

— Тобі теж цей номер не пройде!

II

Деркачева родина вирушила до шахти. Серед просторого двору, де мав зупинитися поїзд, стояла червона трибуна, увітчана чотирма прапорами. Попід трибуною томилися від спеки музики. Піти десь у затінок не можна, бо з-за шпилью може показатись димар паровозу, а за наказом завкультсектором шахт-кому в цей час треба вдарити гучного звияжного марша, щоб люди, що поховалися в холодок, поки підійде поїзд, устигли посходитись до трибуни. Тільки на майдан на великі революційні свята йшов так народ, як сьогодні в двір рудні. У холодку під лямповнею, під клегаркою попримощувалися на камінцях, щоб не забруднити празникового одягу, купки людей. Та не всіх тягнуло в холодок. Дехто сидів під сонцем, щулив очі, підставляв свої боки й насолоджувався від обіймів теплих променів. Деркачеві піт капав на груди жирними як горох краплями, але забійник тільки підводив плечі, розминав кістки, а в холодок не йшов, бо скучає він у шахті за сонцем, і тут, на гора, треба насолоджуватись цим призвіллям. Його дружина десь одколосась до жінок. Соня теж до своєї комсомолії упи-лась, і старий сидів сам. Не хотілося навіть думати. Все так тихо, спокійно, урочисто, мабуть довго прийдесться чекати на другий такий світлий день.

Раптом гохнув барабан, і за ним оркестра пошматувала на клоччя тишу, лагідні згуки наповнили простір, і народ замештавшись, став оточувати сиротливу, без людей, трибуну. Паровіз загав, пронизливо гув, аж поки не перевалив через шпиль, і ця одноманітність заважала гармонійності оркестри. Коли паровозові набридло тягнути однієї й тієї ж, капельмайстер почав у боки водити головою ще жвавіше, і його флейта моталась перед музиками, як голубля.

Поїзд усе наближався, з вагонів виглядали десятки голів, руки привітливо розмахували картузами, механік видко хотів показати свою спритність, паровоз був уже недалеко від трибуни, але йшов так, ніби зупиняється і не думав. Організатори зустрічі почали турбуватись, що поїзд проскачить і це дезорганізує мітинг; але вагони зупинились проти самої трибуни. Оркестра шпарила безугавно. На трибуну вийшов голова шахтного комітету Резніков. Він сказав якесь коротке речення, слова були незрозумілі, останнє слово ж він вигукнув, склавши руки рупором, і це слово підхопили сотні шахтарських голосів, кричали жінки, діти. „Ура“ зім'яло звуки оркестри, і голоси злились у музику захвату, ентузіазму. У вагонах біля дверей скуп-

чилися майбутні шахтарі, вони теж кидали привітні вигуки, бо не могли люди залишитись спокійними, коли їх так гаряче зустрічають. Згодом „ура“ стало розвіюватись, уже чути було окремі голоси, потім все тихше й тихше, поки все вицухло, і на трибуні стали з'являтися промовці. Вітали нових робітників партійна, профспілкова, комсомольська організації, вітали підкріплення старі робітники, висловлювали надії, що ці нові сили допоможуть давати країні стільки вугілля, скільки їй потрібно. Потім з вагона вистрибнув білявий стрункий парубок. Він видно не цілий оберемок палких слів, в одну мить збіг на трибуну, і слова його розсипались, як розв'язаний сніп. Переступав з ноги на ногу і не міг упіямати того слова, з якого можна б було почати.

— Пробачте, товариші, розгубився, — мурмотів він, — тут не такий народ, як у нас на селі.

— Голосніше, — вигукнув хтось іззаду.

І хлопцеві знов почала прибувати в груди міць, він хапнув ротом повітря і вже зовсім іншим голосом кидав слова:

— Товариші, ми приїхали з сіл із свіжими силами. Ми приїхали, щоб стати такими ж, як і ви, пролетарями. Беріть, товариші-шахтарі, нас, селян, у своє оточення, і ми пролетарями станемо. Ми будемо також, як і ви, колупати вугілля, щоб працювали заводи, ходили поїзди. Хай живе змичка старих шахтарів з шахтарями майбутніми! — Парубок задоволений сховався униз. Він у запалі не міг спостерігати обличчя шахтарів, а то б побачив усмішки, викликані його обіцянкою колупати вугілля. Карпов, що стояв поруч Деркача, штовхнув ліктем сусіду й, усміхаючись, задоволено розгладжував свою чорну розкішну бороду.

— Оці нам допоможуть! Колупати вугілля обіцяють. Хай так працюють, щоб сорочки викручувати можна було. А колупаїв і своїх досить. Чи не так, товаришу Деркач?

— Дурниці! — Тільки й сказав Деркач, бо шахтарі ніби у відповідь Карпову, задоволені з бадьорости прибулих, бучно їм плескали, і оркестра вкрила увесь урочистий гамір стрункими звуками.

У вагоні промовця товариші зустріли сміхом:

— Що ж, Завірюхо, був на слизьке попав? Це тобі не в селі буді!

— Ні чорта! Поживемо і тут своїми людьми станемо.

Трохи ще поговорили, пограла музика, і Резніков оголосив мітинг закритим. Народ линув із двору у вулиці поселку, не поспішаючи, бо ще в повітрі бриніла бадьорість і сміх, а з ними люди розлучаються неохоче.

III

Коногон Іван Прищепка був теж на мітингу, і він разом з іншими кричав „ура!“, мотав у повітрі картузом. Але це все

робив механічно, не думаючи про це, бо його думки були зайняті іншим. Він з очей не спускав Соню, ходив навіддалі за нею, і бажання зробити дівчині якусь прикрість, повестись з нею брутально кипіло, як смола. В його житті ще не траплялось, щоб перед ним жінки заносились, відштовхували, як якогось причепливого жебрака, — тільки не хліба шматок він просив, а кохання. Яка ганьба! Прищеп — красивий парубок, багато дівчат мали б за щастя бути з ним хоч один вечір, не кажучи вже про женіння. Наприклад, чим погана десятникова дочка Аня Сорокина? Дівчина хоч куди, закохана ж у коногона до запаморочення: як побачить парубка, облизує його очима, ніби кішка своє кошеня. А Прищепі байдуже, бо чорт йому надав утріскатись у комсомолку. Наче й дівчина так собі, нічого показного не має, а от тягне до неї та й годі. Може вона своєю суворістю, незайманістю приваблює, хто його знає, а от прикувало хлопця до Пугачівської рудні, з самої весни сидить в одному поселку. Та це якби раніш, скільки б він за цей час світу побачив, де б він тільки не побував! А то тепер як дурень кожного дня виїздить на-гора і заспокоює себе тим, що побачить чорну від пилу, трохи кирпату відкатницю. Тільки вже годі, всьому буває край. Було кохання та вискочило з грудей, як Прищеп з Сониної хати.

— Ні, ця образа їй дурно не минеться!

Прищеп бачив, як дівчина з мітингу в юрбі молоді пішла до клубу. Хай іде, почувати там вона не стане, а Прищепу дорогу знає, кудю їй іти додому. Він пішов у напівпусту казарму, бо сюди прибудуть приїжджі, випрохав у одного хлопця шматок хліба, у другого дістав головку оселедця, з скриньки взяв залізного кухля і подався за казарму у невелику балку. Там випив пляшку горілки, що залишилась від невдалого сватання, закусив і пішов знов у поселок. Коли вже зовсім стемніло, Прищепу, не доходячи до Деркачового дому, сів на лавку, спершись спиною на чийсь паркан. Сидів довго, у багатьох будинках вже почало гаснути світло, вікна ніби провалювались, але парубок з місця не рушав, бо ще не було стільки в грудях образи, як сьогодні.

І він свого таки діждався. Наближалась жіноча постать, заклабуки дрібно кльовали нерівну землю. Прищепина рука машинально полізла за пояс, намацала колодочку ножа, стиснула його до болю в плечі. Дівчина зрівнялась. Так, це Деркачева, вона вже минула мрійника, як їй здалося, що сидів насамоті, цей мрійник підскочив, махнув у темряві рукою, і дівчина, дико закричавши, повалилась на землю. Він в нестямній люті ширнув ножом ще раз, і рука чула, як лезо вилазило з тіла.

Прищепу раптом втягнув у себе голову, ніби в повітрі літало каміння, і побіг вулицею на околицю до нових казарм. Біля своєї казарми постояв трохи, віддихався і потім зайшов

у помешкання, удаючи, наче повернувся з приємної прогулянки
У казармі лунали нові голоси комсомольців та наймитів.

IV

Коли демонстрайти розійшлись, дано було команду вивантажуватись, і в вагонах загрюкотіли скринями, застукотіли, замешкались, щось десь тріщало, ламалось. Нарешті майбутні робітники вишикувались по чотири чоловіка, їх позapisували, розбили на групи й повели. Нестрункі лави молоді з пузатими лантухами за плечима, з різнобарвними скриньками сунули вулицями і з цікавістю оглядали все, що до них наближалось.

Федір Завірюха турбувався, щоб його два односельчанина, з якими він приїхав, не попали в іншу казарму, наказував їм нікуди не відходити один від одного. Поки ще Микола Голуб та Андрій Чередниченко йдуть поруч і теж очима блукають по вулиці. Привели їх на околицю посольку, видно було степ, нерівний, покарлючений як стара халыва. Земляки держались купкою, їм і дали три ліжка, одне другого поруч. Деякі ліжка були з матрацами, позастилані простирадлами, ковдрами. Тут сиділи й люди, але гамір їх приголомшив, вони зробились непомітними. Влаштування тривало довго, комусь чогось не вистачало, чути було сперечання, лайки.

Але поволі все налагодилось, ліжка були застелені, скриньки поховані, дехто почав роздягатись. Оце вже й шахтарські умови життя.

Так недавно, всього кілька день тому, Федір Завірюха був ще вдома, почував з матір'ю та меншим братом у своїй хаті, вечорами виходив гуляти на вулицю або на вигін, там співали пісень, відважно грала гармошка. Або коли викликали, йшов до сельбуду, говорили, сперечались про різні селянські справи. І це все залишилось десь позаду, бо на комсомольських зборах йому сказали:

— Завірюхо, мати твоя й брат можуть прожити без тебе. Вони колгоспники, залишати можеш сміливо. Їдь, друже, в пролетарі. Шахти не мають робітників, ти будеш шахтарем.

Те ж саме сказали й Миколі Голубу, і два парубки почали готуватись до від'їзду. До них пристав третій — Андрій Чередниченко, колишній наймит розкуркуленого по весні сільського багатія, і цю трійку виряджали цілим селом, бо їхали вони не на місяць, не на рік, а назавжди.

От і приїхали, от уже й у казармі, а незабаром будуть і в невідомій ще шахті, про яку за останні дні прослухали розповіді цілі ожереди.

— Ходімо, хлопці, поселок подивимось, — запропонував Завірюха своїм землякам.

— Хай йому, ще надивимось, — одмахнувся Голуб, і з ним погодився Чередниченко.

Завірюсі не терпілось, пішов сам. Мандрував з вулиці на вулицю і нічого не знаходив, бо йому здавалося, що скрізь усе однакове. Досить пройтись однією вулицею, де вишикувались низенькі з білого каменю будинки, щоб потім цілий поселок здавався знайомим уже давно. Завірюха натрапив на клуб, афіша запрошувала дивитись надбойовика; хлопця це спокусило, і він купив квитка. Хоча картина була погана, — хтось когось любив, хтось ревнував, стріляли одне одного, а закінчилось під чмокання публіки солодким поцілунком, — проте цілі дві години грали на роялі, грали різноманітних п'єс, зовсім не звертаючи уваги на картину, і музика Завірюсі було до вподоби. Коли сеанс закінчився, надворі було вже темно. Завірюха дорогу примітив удень і тепер у темряву пішов сміливо, як ходив сміливо глупими ночами у своєму селі.

Але якось так сталося, що казарм там, де сподівався їх знайти, не було, парубок лазив по городах, по будьяках, лаявся, тільки це не допомагало, і він примушений був вернутись у поселок, щоб розпитати про кляті будинки, що провалились ніби крізь землю. У поселку з Завірюхою трапилась пригода, про яку він з захватом розповів, повернувшись у казарму.

Поки Завірюха блукав вулицями, в казармі сталася зміна. З приїжджих хто добре втомився — повіягувались на ліжках і з насолодою хропли, кого своє майбутнє цікавило більше ніж приємність сну, — розмовляли, старались як можна більше випитати у старих мешканців казарми про шахту. Казарма знов почала жити своїм нормальним життям, що було порушило вселення нових людей. Непоправний аматор музики Коля Лівша, зайняв своє улюблене затишне місце між стінкою та грубою, звідти випливали тікі звуки розлагодженої балабайки. Гучно грати Лівша не наважувався, бо були вже не раз нахвалики побити йому балабайку на пиці. Глущенко витяг із тумбочки книжку, і все, що оточує вибійника, перестало для нього існувати.

Два чоловіки перевдяглися в чорний від вугілля парусиновий одяг, попричепляли до поясів у кобурах сокири, ніби зброю, й пішли надвір у вечірню сутінь. У них нічна зміна.

— Де це наш промовець? — згадав Голуб про Завірюху та його сьогоднішній виступ на мітингу. — Чого б ото мене самого понесло блукати — не розумію. — Голуб питав Чередниченка, але той не підводив голови, ніби на потилиці в нього лежав важкий лантух.

— Що ти все думаєш, може за селом жалкуєш? — намагався Голуб розв'язати язика землякові.

Чередниченко вирівняв широкую спину, і в молоде ще в пуху обличчя Голубове вперлись трохи здивовані очі колишнього наймита.

Жоржик Іванов прийшов із демонстрації, ліг відпочити і коли прокинувся — вже не стирчали голі ребра ліжок, кімната

була сповнена свіжим шепотом нових людей, сміливим хропінням і стиснутим триндиканням балабайки.

Він сів на ліжку, підібгавши під себе ноги, помітив Голуба, що намагався заговорити з земляком, і спинив його голосом таким, що чути було всій кімнаті.

— Товаришу, — звернувся до Голуба Іванов, — не займай свого сусіду, хай сумує, бо в чого сумувати. Хай сумує, бо за кілька днів йому, як і тобі, друже, їхати в шахту.

Голуб зацікавлено подивився на горбоногого чоловіка, про якого тяжко сказати, скільки йому років — двадцять чи всі сорок, обличчя йому чисте, не обросле, але трохи зморщене.

— На мене дивитесь, товаришу? Дивіться. Я — цікава людина, — він раптом підхопився, всунув ноги в гальози і став ходити посеред кімнати, звертаючись до людей, що здебільшого вже лежали в ліжках.

— Коли ви мене не знаєте, то я скажу, хто я такий. Я — Жоржик Іванов. Люблю говорити. Тільки не казюнні слова, що ними душать людей на зборах та засіданнях, ні, мої промови для багатьох дивні, а тому цікаві.

Для новаків було незвичайним бачити, як людина ходить сюди й туди по кімнаті, човгає по підлозі гальозами, розмахує руками й розмовляє з усіма одразу.

V

Навряд чи хто не знав на Пугачівській рудні Жоржика Іванова. Там, де збиралась юрба шахтарів, він ніби випірнав з-під землі і заводив свою чудернацьку промову, що викликала і здивовання і сміх. Іванова в казармі слухали хто з задоволенням, хто байдуже, мовляв — хай людина говорить, коли язик їй свербить; один тільки Глущенко мав до Іванова неприязнь. Можливо від того, що Іванов перший почав глузувати з Глущенка, що він уже літня людина, а ще й досі не вивітрилась з черепка романтична мрія про своє майбутнє. Глущенко кілька років тому приїхав зовсім неписьменний, ходити ж до лікнепу не хотів. Але взявшись за книжку та олівець його примусили через шахтком. Він розкуштував, що таке учба, і в нього прокинулась спрага до знань. Навіть почав проситись до вечірнього робітфаку, але його не хотіли приймати як перерослого роки навчання, та він настирливий, надокучав у різних місцях заявами і кінець-кінцем став студентом. Недавно Глущенко подав заяву до партосередку, і його затвердили кандидатом у члени партії. Він ще й до подачі заяви держав себе в казармі як літня людина серед молоді, — трохи по-батьківському вказував, а коли треба було, то й лавав. Ставши ж кандидатом партії, почував на собі обов'язок бути організатором. Його навіть обрали на голову товариського суду казарми. Глущенко також вважав Іванова за чудака, тільки не подобалось йому це

чудакування. Меле всякі дурниці, тільки час забирає в людей.

— Жоржику, залиш, не плети кат-зна-що,—звернувся Глущенко до Іванова, — хай люди відпочивають, вони ж з дороги. Ще наслухаються тебе, остогреєш.

— Пробач, шановний товаришу Глущенко, — не вгамовувався Іванов і ходив з кінця в кінець казарми розмірено ніби вагадло,—я не можу, я мушу новим товаришам сказати, що таке шахта. Слухайте, товариші. Шахта — це могила. Так, так — могила, тільки гірша за могилу на цвинтарях. Хай хтонебудь наважиться з старих робітників сказати, що я перебільшую. Кажіть, ну? Мовчите, смієтесь? Смійтеся — сміх відсвіжує ваші прокурені вугляним порошком легені.

Зайшов Прищепа. Хоча він і прохолоджувався надворі, все ж здорове обличчя йому було налите кров'ю більше ніж завжди. Мокрий від поту чуб збився і звисав пасмами.

— Що це ви всі в казармі? Надворі така погода приємна, ніч тиха, тепла, зоряна, а ви в задусі, як ховрахи в норах. А, он воно в чому річ — Жоржик філософствує!

Прищепа ліг, заплушив очі, й одразу ж до нього повернувся той хміль, що був зник після помсти. Хоч голова лежала на подушці, йому здавалось, ніби його голову хтось схопив міцними руками за патла і крутить, крутить, мабуть хоче одкрутити від шиї. Над Прищепиним тілом почав літати комар, тільки не звичайний, він мабуть більший за горобця, бо гуде, проклятий, як у вітер гудуть телеграфні дрти. Дивний комар — щось виспіває, може хоче примусити Прищепу пуститись навприсяжки? Ні, коногон сьогодні танцювати не буде, не до танків. А цікаво все сталося. Як воно ніж опинився в руках? Якби про ніж забув, може й не зарізав би дивчину. А втім, чорт із нею. Хай тепер спробує з Прищепи глузувати. Дудки, все кінчено. Чого той комар уївся? Зудить, клята душа, зудить.

Прищепа влєжати не міг, комар гриз душу, хотілося з ним розправитись. Але ніякого комара не виявилось. То в кутку за грубою напівсонний Лівша мордував охриплу балабайку. Прищепа підійшов до нього і вдарив зверху по голові й по балабайці піджаком, узятим, щоб збити в повітрі комара.

— Геть з казарми! Щоб духу твого тут не було.

Лівша страждав від утисків Прищепи. Коногін завжди виганяв музику з улюбленого місця за грубою, де звук Лівша сидіти зимових безконечних вечорів, так що й улітку тягло його примоститись там і триндикати. Музика після Прищепиного вдару майже викотився на двір, і згодом у темряві стрибали голосні звуки балабайки, як стрибає вагон по шпалах, зіскочивши з колії.

— Скажіть, товариші, уже поховали того робітника, що в шахті банею розчавило?

— А хто його знає, — байдуже відповів Іванову парубок без сорочки.

— Учора в шахті з людини зробило блин. І всім байдуже. Всі дивляться на смерть у шахті, як на щось обов'язкове.

Глущенко знов одірвався од книжки, поставивши вказного пальця на крапку, щоб не загубити, де читав.

— Жоржику, залиш, не наганяй на людей страху. Йди ляж і лежи. А ви, товариші, не слухайте цих дурниць. Нічого страшного в шахті нема. Ось поїдете в шахту — самі переконаєтесь.

Старі мешканці казарми повкладались спати, тільки Лівша надворі добивав усією п'ятернею балабайку, Глущенко плазував очима по сторінках книжки. Прищеп лежав нероздзягнений і, щоб не крутилась голова, очі впер у почорнілу від пилу і цигаркового диму стелю. З приїжджих мало хто спав. Більшість сиділа або лежала й слухала Іванова.

Микола Голуб напівсхилився на ліжко, і думки йому, — наче грязюка налипала на колеса, шматки одривались, летіли на всі боки, колесо ж котилось далі, — і думки чіплялись нові, одривались і знов чіплялись. Голос Іванова доходив дуже здалека, ніти Голуб спав, і йому сонному розказував хтось про шахту.

Односельчанин Чередниченко вже давно спить, він майже зовсім не слухав Іванова, а Завірюха все ще десь блукає по поселку.

Голуб дуже зрадів, коли нарешті побачив свого друга на порозі казарми.

— О, цей товариш шахтарем буде. Тільки приїхав і вже опівночі повертається додому. Що ж, бажаю успіху. Нашого полку, як кажуть, прибуло. Вітаю! — помахав у повітрі рукою Івансв і співчутливо засміявся.

— Розумієте, трапилась така несподівана пригода, — підходячи до ліжка, говорив Завірюха, — що й досі дивуюсь, як воно сталося.

— Мабуть якесь знайомство завів, підхопив якусь? — сказав Голуб.

— Знайомство, справді, Миколо, завів. Та ще й як, як би ти тільки знав.

Музиці вже видно заболіли від триндикання пальці, запаморочилася голова, він ніс знадвору балабайку, ніби за хвіст гидкого, іржавого оселедця. Глущенкові від читання почервоніли очі, довелося книжку згорнути. Роздягся й Голуб і поліз під незнайому шахтарську ковдру. Один тільки Завірюха був на негах. Він почав розповідати своєму товаришеві Голубові, як він, повертаючись із кіна в казарму, заблуdivся, і в темряві потрапив на порізану дівчину. Завірюха був злякався, одскочив від дівчини, але вона застогнала, тоді він прогнав від себе страх, нахилився над нею, вона сказала, де живе її батько Деркач, і коли хлопець повідомив батьків про нещастя, мати заго-

лосила, гірше ніж за небіжчиком. Але батькові хоч би вус сіпнувся — мовчки одягся, жінку послав по лікаря, взяв із Завірюхою ліжку, і на ньому перенесли поранену.

Прищепа одірвав очі від стелі, сів на ліжкові й спитав ніби між іншим:

— А дуже її поштрикано?

— Лікар казав — дурниці. Та лікарям вірити важко. Їх бо обов'язок не так лікувати, як заспокоювати людей. У спині, казав лікар, зовсім дурниці, а в ногу ширнуто гарно. Тільки небезпеки немає — обіцяв лікар, що загоїться за якісь два тижні.

Далі Завірюха почав розхвалювати Деркача, яка він гарна людина. Навіть не хотілось від нього йти, сидіти б і розмовляти з ним до світу. Деркач дуже просив приходити, обіцяв дещо розповісти йому, дати поради, як поводитись у шахті. Завірюха піде обов'язково.

Вихваляння Деркача не цікавило Прищепу, його турбувало інше. Чи не примітила дівчина, хто ж її підрізав? Ні, вона не примітила, це все сталося так швидко, що вона тільки почула біль і тупотіння.

— Шкода... — промурмотів Прищепу й уткнув обличчя в подушку. Він щиро жалкував, що такий невправний був з ножем.

Завірюха ліг, і одразу тіло опанував сон.

Немає нічого більш обов'язкового, як уві сні губити над собою владу, лежати в ліжках колодами і щось бурмотіти, хропти, висвистувати носами, наче на хитромудрих музичних інструментах, дихати так, ніби людині заманулося повітрям легенів злутити стелю. Сон для людини обов'язковий. Якщо хто не спить, значить він не може позбавитись над собою влади, не може збутися свідомого мислення. Таку людину щось турбує. Так, Микола Голуб мав велику турботу від своїх настирливих думок, тому то він і не спав, ворочався з боку на бік, йому все здавалось, наче щось мулить, давить у спину, а коли перевертався, починало мулити в бік, у плече, в голову. Лізли думки про село. Перед очима минали степ, зелені пухкі луки, річка з тихими водами, двір з любою хатою, соняшна вулиця, де собаки повивертались біля воріт і ліниво хапали мух, — і скрізь Настя дивиться на Миколу блакитними очима, такими простими і такими рідними.

Голуб улежати не міг, він устав і так само, як Жоржик Іванов, в одній білизні почав ходити з краю в край кімнати.

— Я думав тільки мені не спиться, — підвівся на ліжкові хлопець, — невже теж про село мрієш?

Голуб вагався, не знав, що відповісти, казати про свої думки якось совісно. А втім, краще поговорити, легше буде на душі, і він підійшов до парубка, сів до нього на край ліжка, і їхня розмова полилася, як у стародавніх знайомих.

— Не можу більш лежати, беріть і мене в компанію,— устав ще один зовсім молодий хлопець.

Трійка сиділа як на островах, а навколо в морі сну плавали човни ліжок із сонними людьми. У трійки точились розмови про далекі села, про своїх ближніх; промовець міг говорити скільки хотів, і його слухали з задоволенням, бо слухати хотілось, щоб уявляти рідні краї...

Завірюха ніяк не міг прокинутись, він чув, що його гукають, торкають за плече, качають по ліжкові, але очі розкриватись не хотіли, голова не підводилась.

— Та вставай же ти, колодо! — лаяли його над вухом. Довелось сісти. Відразу не міг зрозуміти, де він є, що воно тут діється. Навколо безтурботно сплять люди, коло Завірюшиного ліжка стоять три хлопці, одягнені, з лантухами за плечима.

— Федоре, ми пішли, може й ти з нами?

Завірюха пильно подивився на свого товариша, в одну мить, як блискавка, промайнула коротка думка: тікають. І сну наче не було.

— Вже наробився, Миколо? Додому? А ще комсомолець!

— Поїду, Федоре, буду жити як люди живуть. Гречкосієм буду.

— А комсомол? Тебе ж виженуть!

Голуб махнув рукою і спитав уже з другим наголосом:

— Так не йдеш з нами? Тоді прощай. Може ще колись побачимось. Прощай, а ми підемо, поки ще всі сплять. Почало на світ благословляється, саме час іти. Прощай.

Друзі тисли руки довго, наче вони позлипались і не могли одірватись, потім Голуб труснув лантухом, щоб зручніше нести, повернувся й попрямував до дверей. За ним ключем плентались два пічні співбесідники.

— Миколо! — крикнув услід Завірюха, — передавай привіт комсомольському нашу секретареві. Зайди й до матері, теж кланяйся. Усім привіт передавай, Миколо...

Надворі сіріло. Було видно, як повз вікна пройшли три поєстаті, мов три тіні. Завірюха сидів на ліжку і не зводив очей з вікна, де востаннє бачив свого колишнього друга й земляка.

Світла в кімнату вливалось чимраз більше, електричні лампи під стелею тускли, над обрієм на сході розгорялось небо.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

О Б Р А З И

I

Шахтоуправа доручила гірничому технікові раніш ніж спускати нових робітників у шахту, розповісти їм про те, що таке шахта, дати поради, вказівки, як треба поводитись у нових для них умовах праці. Три дні читав технік лекції в задушливому по-

мешканні клубу, де ніколи не вивірювалась пара від людського поту, гарячого дихання і пахощів паленого тютюну. На лектора дивились мляві очі молоді, Він бачив, що його слова летять у повітря, не зачеплюючи голів слухачів. Було досадно, що наприкінці лекції знову задавали ті питання, про які він тлумачив цілі години. Лектор пояснював цю неувважність відсутністю культури, а від цього залежала і відсутність дисципліни. Культури приїжджій молоді справді бракувало. Скільки там міг перейняти від майже дівчинки-вчительки з лікнепу Андрій Чередниченко? Вивчив літери, навчився їх знизувати в слова — оце уся культура. А щодо уважності — то лектор помилявся. Заля його слухала, намагалася вникнути в кожну фразу, бо життя їхнє залежатиме від знань, як поводитись у шахті. Це сказав лектор у вступній промові, і кожне слово речення лежало в думках Андрія Чередниченка ніби кругляки. Тільки, на жаль, не все можна зрозуміти, що говорить техник. Він поспішав, наче на нього десь чекають або людині хочеться викласти все те, що вона знає. Чередниченко ловив окремі слова, а то й сполучення слів, значення яких було зовсім незрозуміле. Він намагався з розповіді уявити шахту, щоб потім легше було розуміти, про що йде річ, де вони саме ті квершляги, штреки, приступки, але шахта здавалась темним колодязем, в якому пророблені нори, де й рубають вугілля. Два дні кріпився Чередниченко, примушував себе вбирати знання, але на третій день голова одубіла, очі пов'яли, і ніс мимоволі засопів, сповіщаючи про забуття свого власника.

Федір Завірюха сидів у залі поруч Чередниченка, йому теж забиралось на сон, та він стріпувався, намагався слухати усердного багатослівного лектора. Завірюха штовхнув Чередниченка під бік.

— Андрію, прокинься, незручно...

Чередниченко прокинувся і нехотя подивився навколо.

— Краще працювати б, ніж слухати кат-зна-що. У шахті розберемо, що й до чого, а тут все одно незрозуміло. — І він знову поклав голову на спинку ослону і втомлено заплющив очі.

Після лекцій приїжджим призначили роботи, в яких вони можуть спеціалізуватися, прикріпили до кваліфікованих робітників, що повинні вчити молодь, видали спецодяг і робочі номери. Все приготовлено для спуску в земну глибочинь.

Але Федора Завірюху до роботи не призначили. Він уже був записаний учнем вибійника Деркача. Сталося це так. Після нічної втечі односельчанина й друга Голуба два дні ходив Завірюха як після нападу пропасниці, не міг зрозуміти, чого йому бракує — чи він їсти хоче, чи може не доспав, почувалась у чомусь гостра потреба, а в чому саме — знайти не міг. Хоч би поговорити з ким, одвести душу, так теж догідних людей не находив. Чередниченко — людина мовчазна, його довгорічне наймитування привчило бути самотнім, ця звичка залишилась

і дотепер, він може за цілісінький день не промовити жодного слова. Завірюсі дуже хотілось піти до приемних старих Деркачів, його бо туди запрошувано, та якось здавалось незручним користатись зі знайомства під час нещасного випадку з їхньою дочкою. Але парубок все ж пішов. Саме лив дощ. З ранку сходило сонце, як і завжди привітно радісне, пестливе, воно ogrівало захо-лоджену росю за ніч землю, втілювало життя всьому, що без сонця коцубне. А під обід сонце з'їли чорні хмари, що вису-нулися зі сходу, і швидко охопили в свої обійми півнеба. Перед дощем із степу йшла височенна хвиля скаженої куряви, з'єдну-вала перших посланців дощових хмар з притихлою землею. Курява вдерлась у посьолок, закружляла коло гострого терикону, і в повітрі добавився пил вугільних порід, що вагонети їх виво-зили з шахти, деручись настирливо по ливах на гору. Пиловий вир намагався на своєму шляху захватити все, на що натрапляв, і нести, котити за собою. Грюкали в будинках віконниці, дри-жали і дзвеніли непригнані шибки, котилися вулицями недбай-ливо покладені цеберки, якісь ганчірки. Вулиці збезлюдніли. Вихор з підвистом, буйними танками вирвався з посьолку геть у простір степів, і в посьолку задзвеніли перші соковиті краплі дощу. Блискавиця в одну мить покраяла на шмаття захмарніле небо, грім скуйовдив хмари й повітря, і на землю полився дощ, дивний дощ, з неба падали велетенські водоспади.

Завірюху вихор захопив на вулиці, не пускав його вперед, кидав в обличчя хвилі гарячого піску, заковчував йому поли піджака, намагався зірвати з плечей одяг, але парубок не здався, він захищав від пилу очі, держачи над очима долоню, і пере-борюючи силу вітряного тиску, біг у той край посьолку, де жив Деркач. Хотілось дістатися сухим. Та хмари після громового струсу не могли більш удержати цілого моря води, і на плечі парубкові впала злива, важка як метал.

— А, товаришу Завірюхо! Прекрасно, дуже прекрасно,—вітав Деркач свого нового знайомого, коли до хати ввійшов запиханий Завірюха.

— Це що ж, певно випадково завітав, мабуть ішов вулицею і дощ застиг, га?

Завірюха тайти не став. Він сказав, що старий шахтар стався йому до вподоби, і йому хочеться побути з ним укупі, пороз-мовляти.

— О, та ти, я бачу, хлопець молодець. Їй-бо, молодець,—від захоплення труснув головою Деркач,—другий обов'язково сказав би, що випадково зайшов. А в цього, що на думці, те й на язиці. Молодець, товаришу, молодець. А знаєш що: коли хочеш—іди до мене за учня. Мені все одно когонебудь вчити, а я з тебе такого вибійника зроблю, що тільки держись!

Завірюха на цю пропозицію міг відповісти Деркачеві тільки однією широю подякою. Їхня розмова пішла як у старих при-ятелів, що довгий час не мали можливості бачитись і, нарешті,

зустрілись. Завірюха розповів, як утік його друг-односельчанин Микола Голуб з іншими двома хлопцями, як потім у казармі сміялися з тих, що втекли, і з тих, що залишилися, бо дехто каже, що нікого з приїжджих не залишиться, повтікають усі. Деркач насупився, скривився, ніби від кислого, але, трохи подумавши, сказав, що без цього не обійтись, хто слабший духом, той сміється, а такі, як Завірюха, будуть справжніми шахтарями. При цих словах Деркач пильно, випитливо подивився в очі парубкові, і Завірюсі зробилось ніяково, він аж почервонів по саме волосся.

З другої половини хати увійшла мати.

— Драстуйте. Що ж це ви сіли самі розмовляти, наче крім вас тут і немає нікого? А ми з Сонею сидимо там та тільки прислухаємося до ваших розмов як які черниці. Ходіте лишень туди, там теж є де сидіти.

— А й справді, — підвівся Деркач, — треба ж показати товаришеві Завірюсі його нахідку. Пішли.

Соня зустріла парубка привітною усмішкою й подала йому ліву руку, бо праву рухати трохи болісно. Після звичайних запитань про стан здоров'я і відповідей, що все гаразд — дівчина має швидко одужати — почали балакати кому про що хотілося.

Надворі дощ не вгавав, настирливо стукотів у шибки, блискавка різала хмари, грім котився з краю в край неба, мов велетенська порожня діжка. Але все, що робилось надворі, хатніх справ Деркача не торкалось, тут лунав сміх, і точилися приємні балачки. Завірюха сидів на стільці біля самого ліжка і крадькома оглядав дівочу постать, що лежала поруч. Їхні погляди іноді зустрічалися, і парубок умить одводив свої очі вбік. Йому Соня починала подобатись своїм товариським ставленням до хлопця, говорила так, як із своїми батьками, не заносячись для приваблення, як це роблять іноді інші дівчата при перших зустрічах.

Завірюха не помітив, як пролетів час, засидівся в гостях до самого присмерку і йшов від Деркача з неохотою. Дощ пройшов, хмари посунулись на захід, грім раз-у-раз тяжкими ударами грюкав по обрію, ніби намагаючись розколоти землю й дістатися сонця, що поквапилося заховатись. Вулиці блищали від цинових мертвих калюж.

II

Настав ранок початку праці нових робітників. У нарядній попри вікон, в лямповні, біля кліті тупцювалися люди в новому спецодязі, не находячи собі зручного місця, де б можна так стати, щоб почувати себе спокійно й звичайно. Нові робітники ходили за поважними вчителями, до яких були прикріплені, як ягнята за вівцями, боячись загубитись у галасливих натовпів людей.

Завірюха хоч і сам не хотів загубити кремезного Деркача, все ж цікавився, що робилося навколо. Він спостерігав за своїми одноказармниками, бачив їхню напруженість і приховане хвилювання.

Чередниченко ходив слідком за бородатим вибійником Карповим, наче здорова, незграбна тінь.

Іхати в шахту Завірюсі припало з своїм односельчанином, і тому парубок стискував щелени аж скрипіли зуби, щоб не показати легкої пропасниці, що чомусь несподівано оволоділа тілом. Чередниченко ступив у кліть упевнено й твердо, оглядівся і трохи посміхнувся Завірюсі. Колотнули сигнали, кліть трохи рушила, підважилась угору і раптом почала грузнути в темряву стовбура, все швидше, швидше миготіли залізні штаби кріплення стінок, дзюрчала як десятки цвіркунів вода, коливалися розмазані по стінах плями лампового світла. Шахтарям спускання було звичайне явище, вони розмовляли, хтось сміявся, шкварчала лайка. Але хто саме лаявся, хто сперечався — Завірюха розібрати не міг, бо вуха йому ніби замазало глиною, розмова до нього доносилась далеко й глуха, а очі плутали людей, не могли нічого докладно роздивитись.

З-під кліті почали вибиватись спочатку сірі, а потім ясніші полотнища світла, десь унизу грюкало залізо, щось дзвеніло, тупотіло, стукало. Коли кліть зупинилась, наче увіткнувшись у туго натягнену сітку, Завірюха побачив, що його ліва рука тиснула до болю сокиру, а права вп'ялася в Деркачеву сорочку, зіжмакала її, ніби зжувало теля. Завірюха засоромився, зашарівся, винувато глянув в очі забійникові, але той мабуть не помітив напруженості свого учня, спокійно виходив з кліті в шахтний двір, де галас голосів переміщувався з грюкотом вагонів, важким тупотом дужих коней, тяжким диханням, блідим світлом електрики.

Почалась учба. Старі шахтарі навчали молодь, як кріпити деревом мільйони пудів навислої над головами землі, як проходити нові штреки, підготовляти можливість видобувати вугілля в приступках. Забійники привчали учнів в'їдатися зубками молотків в чорне до полиску вугілля.

Деркач кожного разу, коли щонебудь пояснював нове, додавав: — Пам'ятай, — у всьому повинна бути сумлінність і обережність. Інакше можеш загубити себе й інших. Ось дивись, Федоре, — перейшов забійник вже на рідніший тон, взиваючи не на прізвище, а на ім'я — дивись, — освітлював він рівну й слизьку лупакову покрівлю, — тут бувають коржі, вони одколюються од цієї стелі і тільки до нього доторкнешся, — садоне так по голові, що одразу з однієї лампи десять уявиш. Та це не так небезпечно. Почухавшись, та й жайвие. А буває гірше. Бачиш оцю розколину? Це закріплена баня. Бань треба боятись, як своєї смерті. У покрівлі одколюється величезна брила, і коли її завчасно не закріпити, — може зірватись, знести стояки до самого

визу і наробити такого бешкету, що може кому й чухатись уже де доведеться. Отож, дивись, Федоре, як побачиш небезпеку, одразу ж попереджай. Це такий закон у шахтарів.

Деркач показував своєму учневі, як треба рубати вугілля. Верства — це не глинище, де схотів там і копай. Вугілля має свої особливі властивості, до нього треба привичаїтись, бо, коли не знаючи рубати — можна себе загнати, зробитись як миша мокрим, а вугілля буде тільки подзьобане зубком, наче курчим носом. Деркач заставляв свого учня самого пригвинчувати до труби шлянгу, до шлянги молотка, показував, як зручніш лягати, щоб краще було працювати. Молоток у руках Завірюшинних не слухався, викручувався, стукотів по шару чорної стіни, але не обвалювались навіть грудки, не те, що цілі брили, як ото коли починав керувати молотком Деркач.

— Нічого, — заспокоював старий забійник свого учня, — привчишся, наб'єш руку, ще мене випереджувати будеш. Тільки уважніше придивляйся та запитуй, коли буде що незрозуміло.

III

У перші дні учби нових робітників сталася в шахті пригода, що про неї потім заговорила ціла рудня.

Деркач із Завірюхою закінчили рубати, закріпили вибране місце покрівлі дебелими стояками, так, що дерево дзвеніло як метал. Завірюха змотав шлянгу, повісив на гачок, молотка перекинув собі за плечі, і полізли вони вниз до штреку. В деяких приступках миготіли зірки ламп, цокотіли молотки, вугілля шаруділо, котилось, здіймаючи невидиму в темряві куряву. Завірюха слідом за своїм „учителем“ вліз у тісну дучку печі, і раптом до них з штреку донісся несамовитий крик, ніби там когось придавило породою. Завірюсі зробилось моторошно. Він занепокоєним голосом спитав:

— Дядьку Деркач, що там таке?

Деркача здивувало, що учень раніш уживав його товаришем, а зараз дядьком. Він зупинився, повис на руках, ухопившись за стояки. Зуби йому заблищали на темному від пилу обличчі давню білістю.

— Що, злякався? Не бійся, то хтось когось частує. Ач як кричить, наче ріжуть бідолаху. А ну, ліймо хутчіше, зараз побачимо, що там таке.

Приблизно за годину перед тим, як Деркач із своїм учнем Завірюхою закінчили працю, коногін Прищепи їхав з порожньою партією до люка по вугілля. Він сидів на краю вагона, схиливши голову, щоб часом де не чухорнутись об навислі брили породи, і задумливо висвистував щось таке, що не можна вимовити словами. Кінь тягнув партію вагонів мірно, в темряві точно попадаючи ногами у вибоїни між шпалами. Чвакала під копитами грязюка, розліталися по стінках штреку бризки, кінь

тяжко дихав від втоми, почувавши, що упряжка швидко закінчиться і тоді він піде відпочивати до ставнь, де пахне сіном.

Спереду замайорили два вогники, як дві мандрівні зірки; вони коливаючись, наближались до партії. Прищепи впізнав власників ламп, вигукнув конячі владне слово, і вагони стали. Між зарослими пліснявою парами, підібравши животи, щоб не схопило бува вагонами, стояли навальник і відгрібник із Мазурки-схід, куди й їхав коногін по вугілля.

— Далеко прямусте?

Хлопці переглянулись, потім один махнув рукою, ніби відігнав муху, і цей жест мусив пояснювати все: геть звідділя. Але парубок додав ще й словами:

— Набридло тут. Кажуть, на „Паризькій Комуні“ і годують краще і заробити можна більше. А тут набридло.

Утікачі протиснулись поміж стінкою й вагонами, і вогники від їхніх ламп почали зменшуватись, танути. Прищепи стало докучно, все наче так остогидло, він розмахнувся й оперезав коня, що вже почав був куняти. Кінь переляканий кинувся бігти, й вагони від порожняви гучно заторохтіли, розсилаючи луну в кінці тихого штреку. Чого, власне, Прищепи сидить на цій клятій Пугачівській рудні? Хай колись був дурощів на себе напустив, про Деркачову Соньку мріяв, було комсомолки захотілось. Але тепер усе покінчено, дівчина теж належне за образу одержала, можна речі на плечі й гайда. Тільки одному не хочеться плентатися, от якби попутника собі знайти—тоді б інша річ. Коли б Жоржик Іванов пішов—з тим весело було б, він увесь час історії розповідав би. Треба буде з ним побалати...

Самому коногонові обходитись без навальника тяжко, але виходу іншого не було. Прищепи підігнав партію під люк, одвів коня на кінець партії, запряг і почав командувати, вигукуючи „чуть“, „ще чуть“, кінь після кожного вигуку смикав вагони трохи вперед, щоб люк приходився рівно посеред вагона. Прищепи з люка підняв заслонку, зашарудило вугілля, в штреку одразу потемнішало, бо лампа задихалася від густих хвиль пилу. Несподівано, ніби піч подавилася великою грудкою, вугілля сипатись перестало. Прищепи стукав лопатою по люкові, присвічував, залазячи по пояс у піч, але спереду тільки порожня темрява. По всьому видно, — в печі вугілля немає. Це відгрібник з навальником просиділи мабуть, радячись залишати рудню, а тепер таке, що коногонові хоч лізь раніш відгрібай вугілля, а потім сам і навалюй і коногонь.

— Десятнику! Де-е-сят-нику! — почав кричати Прищепи, склавши рупором долоні біля рота. Міцний голос лунав вогким штреком, доносячись до самого кінця, де бурильники рвали на шмаття породу, кришили каміння, продовжуючи штрека. Коногін гукав десятника, відраджаючи після кожного вигуку замашну лайку, але десятник не з'являвся, ні від кінця штреку,

ні з печі, не видно огнів було із того краю, де кілометрів за два перетяв штрека широкий і шумний квершляг.

Прищепу хвилювався, йому злість обсіпала серце, ніби меленим перцем. Досить. Остогидло, далі нікуди. Як тільки він попутника знайде — прощай Пугачівка. А покищо треба все ж таки десятника знайти, хай дає людей, бо Прищепі зовсім неінтересно просиджувати час, платити ж за сидіння ніхто не стане, а гроші на дорогу потрібні.

Прищепу поліз у піч, доповз до першого приступку, спитав, чи не бачив вибійник десятника. Забійник утер мокре від поту чорне обличчя і потягнувся, розправляючи скарючений над молотком свій тулуб. Він хоч і бачив десятника Сороку, але це було ранком, коли той переписував хто де працює.

Прищепу поліз вище, до другого, третього, дванадцятого приступку, але десятника й там не було. Прищепу виліз на верхній рівень, думав, що може там з підгонкою ліса щонебудь розлагодилось, але в штретці проти їезенку, з якого виліз коногін, лежали свіжі стояки, обаполи, а людей не видно, скрізь темрява. Де ж може бути десятник? Невже спить щенебудь у завалі?

На низ, до своєї партії Прищепу поліз не уступами, а завалом, на всякий випадок присвічуючи по боках лампою. Навколо повишикувались стояки. Тиснення покрівлі примусило їх порозколюватись, погорбитись, похилитись, ніби це вишикувались армія старих інвалідів. Прищепу придивлявся, щоб ненароком не взятись за такого стояка, бо ж зірветься він, і на голову сяде брила породи. Коногін навів лампу вбік і побачив, що щось чорніє, підліз ближче, і перед ним простягся на обаполах звисивши руки, десятник. Руда борідка на спокійному пухкому обличчі Сорочиному в такт віддихові то піднімалася угору, то лягала на груди. Сонне хропіння десятникового коливало повітря, і це ще більше дратувало Прищепу, що вперся в стояка проти десятникових ніг. Так он який він десятник, у нього тільки й роботи стежити за порядком і тієї не хоче виконувати, а тут як сукин син з вагонами цілий день вовтузишся, а начальство ще й заважає заробити на дорогу. Висмикнути б зараз з-під Сороки обаполи, хай би летів у низ, як пташка божа, а поки б донизу докотився, — була б із цієї пташки котлета. Та ні, шкода донечки, — п'ятипудового пташенятка Анечки, хто ж тоді бідну крихітку годуватиме? Краще почухати Сороці оброслі салом ребра. Прищепу потяг переляканого десятника униз до штреку, майже несучи на плечах; коли ноги звисли з люка, коногін висмикнув його, кинув з вагона до стінки в канаву з водою й оперезав зверху в'юнким гарапником. Сорока, мов опечений, підхопився, кинувся тікати, але не встиг він за партією вагонів зробити й десятка кроків, як гарячий гарапник знов охопив у свої обійми десятникове тіло. Сороці в очах усе змішалося, він не знав куди тікати, кидався від однієї стінки штреку до дру-

гої, а гарапник ритмічно раз-у-раз хрестив спину, й п'ялися по тілі червоні п'явки. Прищепу забув про все, він тільки чув не-самовиті зойки, крики, плач, бачив у пітьмі людину, що ніби з глузду з'їхала, і почував у міцній руці пужално. Чим би закінчилась ця бійка — невідомо, бо Прищепу почував у собі досить сил, щоб замахуватись і бити. Але він раптом опинився у міцних обіймах Деркача, а Завірюха висмикнув з коногонових рук гарапника. Десятник кричати перестав, він підійшов до Деркача і подякував:

— Спасибі, що одірвали. Хотів убити... Убив би, коли б не ви...

Коногін одійшов до партії, сів на край вагона і відчув, що знесилів, голова йому схилилась, наче її перетягували грона чуба.

— Завіщо ж він вас, тов? ишу Сорока?

— А хто його знає. Хіба акому бандитові причина потрібна? Поліз я в завал подивитися, чи швидко почне сідати покрівля, коли бачу сунеться до мене оцей бандит, хватає й тягне до штреку. А тут уже почав бити, та як бив, як бив, товаришу Деркач! Спасибі, життя врятували, вирвали мене від нього, а то б убив.

У Сорочиному голосі бриніли сльози.

— Мало тобі — гадові, — одкинув чуба Прищепу, — ще совісти хватає брехати, — обурювався він, — спав падлюка в завалі, а вугілля в печі немає, люди повтікали. Щастя твоє, я б тебе так не випустив, ти б у мене на-гора рачки поліз.

Деркач суперечки припинив, порадив десятнику лізти до приступків, а коногонові їхати порожньою партією, бо вже незабаром заступить друга зміна.

IV

Розмови про бійку рознеслись по поселку швидко, і, як це буває завжди, до того, що було насправді, приплітали плоди людської фантазії. Почув уже від людей Сорока, що Прищепу помстився за дочку, — у них там щось було. Сорока питав Аню, чи знає вона бандита коногона. Дівчина почервоніла, м'ялась, а зрештою сказала, що Прищепу хотів з нею гуляти, та вона цуралась його. Хоча насправді воно було інакше, та батькам про любовні пригоди своїх дітей доводиться знати менш за всіх, і він бійку зрозумів, як помсту за невдалу любов коногона.

Прищепу на роботу не ходив. Він чекав, поки контора дасть гроші, щоб можна було плюнути на все в світі.

— Ти що, зриватись думаєш? — запитав його голова казармного суду Глущенко, — ні, хлопче, раніше не поїдеш, поки ми не осудимо тебе.

— Ну що ви можете мені зробити? — всміхався Прищепу. — Це все так, аби тільки язиками ляскати. Ну вас, не хочу. Не буду на суді. Піду під час суду геть із казарми.

— Не прийдеш — без тебе судити будемо. А все ж покажемо людям огидливість твого вчинку.

Суд призначили на дев'ять годин вечора, коли шахтарі сходяться з гуляння, з клубу, відпочивати. Суди провадилися у казармі й раніш, судили прогульників, п'яниць, ледарів, ухалювали товариські догани, робили попередження. Суд кожного разу був значною подією, але ще ніколи не чекали на суд так, як оце тепер, бо в казармі було багато нових людей, для яких і товариський суд був новиною. Ще до дев'ятої години було багато часу, мешканці ж казарми були вже дома, сиділи на ліжках, спостерігали, як метушився організатор суду Глущенко. Він був непевний своїх сил, думав, що не зуміє провадити суд сам. Глущенко звертався по допомогу до секретаря партосередку Черевана, й той пообіцяв, що когось на допомогу надішле. Але вже ось треба оголошувати засідання суду за відкрите, а ще нікого на допомогу немає, людей же в казармі більшає, сходяться не тільки свої, йдуть і з сусідніх казарм. Глущенко підходив до Прищепи, ще раз питав, чи не передумав він, може погодиться стати перед судом, але той лежав у ліжкові й у відповідь тільки всміхнувся. По всьому видно було, що справу прийдеться розглядати без участі підсудного.

Коногін Прищепу радив Іванову пристати до компанії їхати в кращі краї. Іванов відмовився.

— Куди їхати? — казав він, — скрізь хочуть, щоб ми працювали. Від цього нещастя людського нікуди не втечеш. А раз так, то й тут роботи досить. Живи де живеться і як живеться.

Іванов не знав, що Прищепу не хоче виступати перед судом, і коли про це почув, майже підлетів до коногона, що безтурботно витягся на ліжкові.

— Дурню, що ти робиш? — схвильовано шепотів у вухо коногону Іванов. — Ти позбавляєш нас усіх утіхи. Дай людям можливості побавитися. Ти побачиш, як це буде весело.

— Коли так — можу для сміху виступити. Мені все одно...

Завірюха вже не сидів в одному приступкові з Деркачем, йому дали наряд на окремий приступок, і Деркач мусив, крім своєї роботи, ще раз-у-раз лазити до учня, дивитися чи все йде в нього гаразд, може Завірюха потребує якихось вказівок, і це так стомлювало вибійника, що він приходив додому, напвидку обідав і, навіть не читаючи газети, лягав відпочивати. Сьогодні як на грів ще дістався приступок з таким вугіллям, що зубок аж скрегоче, а не лізе. Болить плече, болять руки, спина, а воно ж і учень поруч, йому теж треба показувати, як треба працювати в твердому вугіллі.

Прокинувся Деркач, глянув у вікно, — сонце вже втонуло за обрієм, небо холонуло. Деркач раптом пригадав, що йому секретар партосередку Черевань казав, щоб пішов він до казарми № 117 і допоміг у політичній роботі кандидатові партії Глущенкові. Деркач миттю одягся й подався на околицю, поселку.

Казарма шуміла цілою сотнею голосів, вибухав сміх, говорили майже всі разом, в одному місці почали навіть, сидючи на ліжкові, боротись, а з-за груби викочувались клубки голосних звуків балабайки. Лівша нікого не боявся, бо зараз не до нього, і жарив по струнах усією п'ятірнею, скільки було мочі.

Деркач зайшов до казарми, найшов голову суду Глуценка, ознайомився із справою і почали відкривати суд, Галас одразу вшух. У повітрі вилися тільки густі пасма тютюнового диму. За довгим столом, що влаштували його, попритулявши тумбочки одну до одної, розмістився склад суду. Двоє сиділи, а третій — Глуценко посередині стояв і пропонував поповнити суд ще двома членами з нових робітників. Почались вигуки, головування, зрештою обрані сіли до столу. Один з них був Андрій Чередниченко. Він спокійно сів на табуретку і за звичкою трохи схилив голову, ніби йому все одно, чи сидіти на ліжкові і дивитися на суддів чи бути суддею і дивитись на тих, хто пообіцав ліжка.

Глуценко — радів, усе гаразд, зібралось багато людей, прийшов йому допомагати старий робітник член партії Деркач, тепер можна бути сміливішим. Він аж почервонів від задоволення, коли на запитання, чи тут підсудний Прищепка й чи буде він відповідати судові, коногін підійшов до самого столу й лаконічно сказав:

— Судіть мене. Я до ваших послуг.

Усе йшло як і завжди підчас суду в казармі. Прищепка спочатку відповідав на ряд формальних запитань, потім відмовився визнати себе за винного, хоча того, що побив десятника Сороку, він не відкидав. Коногону було байдуже, що робитиме суд, але він сподівався на виступ Іванова, бо той-по всьому видно — збирається сьогодні надивачити.

Суд скидався скорше на збори: тут не було тих порядків, що існують у судах. По кімнаті літали репліки, і після Прищепиної розповіді почались звичайні обговорення. Десятника ніхто не виправдував, хто б не виступав — кожен засуджував Сороку, але засуджували промовці й вчинок Прищепи. Навіщо ж тоді партосередок, шахтком, шахтоуправа, коли кожен буде вживати своїх засобів боротьби. Висновки робили такі, що Прищепі не місце в казармі, гнати таких з рудні, хай іде де хоче, але не ганьбити своєю присутністю шахтарів Пугачівської рудні.

— Ну і мать вашу... — вилаявся Прищепка. — Ось зараз піду й судіть без мене.

Він раптом підвівся і подався до дверей.

— Ваню, не лізь у бутилку! — хтось вигукнув йому вслід.

— Вані мабуть знов свататись захотілось.

— Вернись, Прищепко, а то вигонять і до побачення не скажуть. — Прищепка не звертав на вигуки уваги, вийшов на двір і закинув назад чуба, що звис над очима. Жалкував, що послухався Жоржика Іванова. Комусь утіха, а він мусить підстав-

ляти свої очі на глум тим, що тільки поприїздили з села й уже починають лізти у судді.

А в казармі Глущенко закликав слухачів до порядку, й сул тривав. Слова попрохав Жоржик Іванов. Він до столу суддів підходив з протилежного кінця казарми, ідучи розтібав сорочку, засукав рукава, ніби збирався взятись до гарячої роботи.

— Замовкніть! — Жоржик починає філософствувати.

— Ні, товариші, філософствувати я не буду, досить. Один вже тут дофілософствувався. А коли я почну — мабуть у фашисти попаду.

— А може ти й справді фашист, — вигукнув хтось і в кімнаті вибухнув стовп реготу, бо здалось смішним назвати цього чудака Жоржика таким гучним і ворожим словом.

— То діло ваше. Я не з тих, хто хоче чути те, що йому по-добається. Говоріть усе, але дозвольте й мені сказати. Прищепи мені жалко, товариші. Ви бачили, яка він первова людина? Він може накоїти хто-зна-й-що. Він побив десятника. Не вірно зробив. Бити не слід. Хіба можна на начальство підіймати руку? Треба мати до нього повагу. На жаль, у шахті мух немає, а то хай би сидів коногін та мух відганяв від начальства. Вчіться товариші, поводження. Та це все товариші, дурниці. А от коли ми тут сидимо, а коногін на окації завісився і ногами дригає — ото сміху буде, га? Як тоді його з Пугачівської рудні виселиш? Мертвого не прийме ніяка поселкова рада. А завіситись йому не довго. Я певний, що він десь біля казарми мотузка на окацію чіпляє. У мене єсть пропозиція обрати делегацію розшукувати Прищепу, бо інакше ж трохи пізніше доведеться обрати комісію для похорон удавленника Прищепи.

Раптом молодь почала переглядатись, розмовляти, підводитись на ноги, дивились на темні вікна ніби й справді можна було побачити на якійсь чорній акації випростоване тіло удавленника. Глущенко порадився з суддями і оголосив перерву. І в казармі одразу зчинився ще більший галас, тютюновий дим опутав електричні лампи. Вже дванадцята година ночі. У звичайні дні в цей час у казармі всі сплять, бо о п'ятій годині загуде перший вранішній гудок і треба йти до нарядної. Але зараз у казармі суперечки й турботи за Прищепине життя. Глущенко розгубився. Він не зумів судом керувати так, щоб не знялася паніка. У нього всередині кипіла лють проти Жоржика Іванова, цього нещасного філософа, що де не втрутиться, — скрізь надирає.

Деркач сидів на чиемусь ліжку недалеко від столу суду. Він заспокоював схвильованого Глущенка:

— Не падай духом. Усе зараз налагодиться. Правда, вже й спати пора, та нічого. Зараз даси мені слово, а потім суд винесе вирок, і на тому закінчимо.

Завір'юха вибіг на двір. До цього він весь час сидів і слухав, йому теж хотілось взяти слово й сказати, як і інші ка-

зали, — геть цього негідника, самосудника з казарми. По селах народ не такий організований як тут, і то за самосуди по голівці не поглядять, а в пролетаріату цього бути не може ні в якому разі. Він обурювався з виступу Іванова не менш за свого земляка Чередниченка. Наче й люди серйозні, а плетуть такі дурниці! Коли ж Іванов почав верзати, що Прищепа може повіситись і люди прийняли цей жарт за дійсність, Завірюха подався, щоб знайти коногона, привезти його в казарму і цим не дати вірватись суду. Біля казарми сидів на траві тільки один Коля Лівша, і, простягнувши ноги, задумливо вибивав із струн балабайки охриплі звуки. Завірюха обійшов усі місця, де шахтарі люблять просиживати вечори й розмовляти — зелені оброслі шпоришем майданці між казармами, алею кучерявих оацій, що вишикувалися вздовж казарм — Прищепи ніде не було. Завірюха підійшов до балки, що нею закінчувався поселок, там вигукнув коногонове прізвище раз, удруге, і тільки на третій раз почувлась відповідь.

— Кого там мордує? Навіщо мене гукаєш?!

Завірюха підбіг до Прищепи і, торочачи щось про повішення, майже потяг його до казарми.

— От вам і небіжчик! — голосно повідомив Завірюха, коли вони зайшли до казарми, де Глущенко вже закликав до порядку, щоб знову розпочати суд.

— Ваню, а Іванова казав, що ти вже на гілляці висип.

— Іванов, а ну по рабу божому Прищепі вжар панихиду. Жарти летіли до Прищепи з усіх боків, а він довгий час не міг зрозуміти, в чому річ. Коли для нього з'ясувалася справа, він теж поринув у веселий настрій.

— Мене, Жоржику, не легко на той світ вирядити, я не дурний, щоб вішатись. Скорше другого повішу, ніж сам у петлю полізу.

Глущенко дав слово Деркачеві. Деркач вийшов поперед столу суддів і на мить заплющив очі. Ця звичка в нього залишилась ще з перших років революції, коли тільки привчався виступати на зборах. Глущенко сподівався, що Деркач зараз почне говорити красивими фразами. Але Деркач говорив наче в звичайній бесіді серед невеликого кола друзів.

— Товариші, — вів Деркач, — я старий шахтар. Я нарубав стільки вугілля, що вам може й бачити до приїзду на рудню не доводилось. Два рази я був одрізаний завалом, шість день сидів одрізаний без хліба і води, вже не сподівався бачити білого світу. Друзі відкопали. Був попечений газом. Тридцять п'ять товаришів тоді загинуло тяжкою смертю, а я вижив. Сотні, та де там сотні — тисячі людей змінилось на Пугачівці за той час, що я день-у-день тут працюю. На своєму віку пережив і перебачив дуже багато. Для вас оці всі Іванови, Прищепи несподіванка, а я таких знав ще тому тридцять років. Тільки ріжниця в тому, що тоді їх більше було, бо пролетаріат

був менш організований. Зараз у нас немає часу, а то я б вам багато дечого розповів про стару шахту. Коли хто хоче послухати—можу сюди прийти, або приходьте до мене додому, я люблю поділитись тим, що знаю. Воно й вам не пошкодить.

Потім Деркач перейшов до Іванова.

— Чудак цей Іванов! Так усі вважають, дивлячись на цього горбоногого чоловічка. Так, Жоржик Іванов чудак. Тільки за такі чудацтва треба чуба м'яти. Сьогодні мало суд не вірвав, завтра на зборах може щось вигадати, а післязавтра може своїми чудацтвами й людей з шахти вивести. Товаришу Іванов, — звернувся Деркач особисто до маленького чоловічка, що ніс йому затуляв обличчя, — залиш свої чудацтва, а інакше про тебе теж почнемо говорити, як оце говоримо про Прищепу. — Деркач троху помовчав, думки свої переводив на другі рейки. — Пам'ятаю я, колись у нас на шахтів був штайгер, такий сукин син, що гіршого не вигадаси. Робітників поїдом їв. Хазяїни були з нього задоволені, але нас до сліз доводив. Терпіли, терпіли ми й не витерпіли. Увірвався нам терпець. Одного разу чекали шахтарі кліті, щоб їхати в шахту. Де не візьмись — цей самий штайгер, — забув його вже й прізвище, — одразу ж він найшов до чого присікатись, почав щось мурмотіти, потім більше, гірше, поки дійшов до лайки. Тут старої злоби проти нього цілі гори, а він нового масла підливав в огонь. Схопили ми штайгера на руки і кинули в стовбур. Незабаром виїздить на-гора кліть, а зверху на кліті біля линви пригніздився, влип у залізо той самий штайгер. Тягали нас по судах, але ми один—сам упав та й годі. От бачите, як, товариші по-різному раніш боролись з капіталом та його служками. Але то все далеко минуле, оджите, значить, і методи боротьби, що їх вживали раніш, зараз непотрібні. А Прищепу з цим не хотів миритися. Почав бити десятника, що його найняла радянська влада. Нездатний десятник — треба заявити, непотрібних держати не можемо. Бійок же дозволяти не станемо. Ми в пережитках старого режиму боротимемося, як боролись із старим режимом: геть до бісового батька. Товариші тут вимагали від суду постанови зняти Прищепу з роботи, та виселити з казарми — і вірно вимагали. Суд не помилився, коли такий вирок і винесе.

Засідання закінчилося дуже пізно. Прищепу вислухав вирока, лежачи в ліжкові, і ніби в відповідь тільки посміхнувся. Іншого він і не сподівався чути. Його тільки дивувало, чого люди сиділи за північ, хвилювались, виступали з промовами, ніби це й справді все так цікаво. Навіть суд закінчився, а вони не лягають, оточили Деркача, мало їм — ще щось питають, ще щось хочуть знати. А Прищепі й того досить, що знає: як тільки гроші одержить в конторі — будьте щасливі, товариші пугачівці.

Другого дня Прищепину справу мали розглядати на засіданні шахтного комітету. Голова шахткому Резніков цю справу занотував у повістку денну останнім питанням. У кімнаті, де відбувалось засідання, люди зайняли всі місця. Сиділи на лавах, вікнах, дехто поприсідав попід стінками просто на підлозі. Сорока мав стілець, йому блищало руде обличчя, як начищений з жовтого хрому чобіт, бо десятник був задоволений, що вчора коногона засудили вигнати з шахти й казарми. Прищепка теж сидів у кутку, бачив полиск рудого обличчя Сорочино, і йому злість і прикрість драли груди.

Пізніше за всіх прийшов на засідання шахтоуправитель Орлов. Він тільки що виїхав на-гора, нашвидку в лазні позмивав з себе шар вугільного пилу й під очима ще позалишалися чорні, ніби спеціально підведені кільця. Сорока побачив, що начальству ніде сісти — підхопився й запропонував стільця, а самому нічого не залишалося, як упертись спиною в стінку й стояти на ногах усе засідання.

Орлов робив доповідь, казав, що зараз рудня має робітну силу, треба тільки людей навчити працювати та вміти використовувати їх, тоді можна сподіватись на значне поліпшення стану. Як і завжди після доповіді шахтоуправи, розгорілись гарячі суперечки, запитання, пропозиції, і люди не помічали, як ішов час. Надворі ставало темно, поселок поринав у вечір.

Коли дійшла черга до розгляду Сорочиної та Прищепиної справи — вже хотіли розходитись, але Резніков попрохав ще п'ять хвилин уваги і запропонував спочатку десятникові, а потім коногонові стисло розповісти, як у них виникла бійка і чому вона виникла.

Сорока, хоча й не так швидко, але розповів усе точно як було, за винятком того моменту, коли він спав. Бійку пояснював родинними справами.

— У мене є дочка, — казав Сорока, — і Прищепка, як покоритель жіночих сердець, хотів із нею крутити. Дочка на цього коногона не звертала уваги. От вам і наслідки. У Прищепи нещасна любов, так він десятника здибав під час виконання його службових обов'язків, бо я дивився, чи швидко в завалі почне сидати покрівля.

Прищепка не хотів іти на засідання шахткому, він зібрався був зриватись та летіти, хлопці ж порадили піти, бо з шахткомом шуткувати не можна, чого доброго виключать із членів профспілки. А це не дуже приємна річ. Він сидів на засіданні й бачив, що на нього дивляться вороже очі шахткомівців, але коногонові було байдуже, ба навіть приємність відчувалась від того, що Сорока стомився, стоячи біля стінки й переступав з ноги на ногу як гладка лелека. Коли почув Прищепка слова Сороки про Анечку, він гостро засміявся і ніяк не міг від сміху

почати говорити. Говорив теж із сміхом. Від того, що бив, не відмовлявся, але запевняв, що Сорока спав, щождо дочки, то все то вигадка, вона сама до нього липла, та він її не хотів.

На присутніх Прищепин виступ справив неприємне вражіння. Давати віри його словами нікому не спадало на думку.

— Будемо кінчати, товариші, — сказав Резніков. — Учора був суд, казарма Прищепу судила й винесла вирок — коногона Прищепу з казарми виселити й прохати шахтоуправу звільнити хулігана з роботи. Ми, сподіваюсь, підтримаємо цю постанову й додамо ще від себе: профспілка терпіти хуліганів не може. Прищепу треба вилучити з наших лав. Заперечень немає? Прекрасно! Будемо кінчати.

— Єсть заперечення! — підвівся Деркач. — Я з цією справою добре обізнаний. Я бачив, як коногін бив десятника. Я був на суді. Мені все ясно. Постанова щодо Прищепи вірна. Але треба гарну догану й Сороці! Хіба можна спати на роботі! Це ж ганьба.

— Я ж не спав, — вигукнув, червоніючи, десятник.

— А вугілля чого залишилось у полі невивезене?

— Відгрібник з насипником утекли.

— Так десятник і собі у завал поліз? Теж мені господарник.

— Покрівля мала швидко сісти, треба було й за нею спостерігати.

— Товаришу Деркач, — звернувся до вибійника Резніков. — Свідків, по всьому видно, не було. Чи спав десятник, чи не спав — невідомо. Залишається нам вірити на слово. Так кому можемо більше вірити — чи коногонові Прищепі, що за кілька місяців праці на нашій рудні вже встиг зробити десяток прогулів і побити десятника, чи товаришеві Сороці, що на нашій рудні вже живе десятки років і нічого особливого за ним не помічалось. Давайте, товариші, звіримося на слова десятника Сороки.

На цьому засідання закінчилось. Деркачеві було неприємно, що він так невдало виступив з пропозицією. І справді доказів у нього ніяких не було. А чим чорт не шуткує, може й справді він помилився. Може й справді коногін побив десятника за якісь там любовні справи. Прищепка — хлопець зух. До дівчат видно ласий. І Соні минути не хотів, теж свататись приходив. Видно кругом не везе хлопцеві.

А Прищепка з шахткому вийшов майже останній. Він усе сидів, приголомшений, і спостерігав за десятником Сорокою бачив, як той знов засяяв, ніби в тиху ніч місяць.

Ні, Прищепка так з рудні не виїде, він своєму ворогові влаштує ще якусь неприємність, щоб довго Сорока пам'ятав його.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Д Р У Ж Б А

1

Технічний секретар партосередку, скориставшись з нагоди, що товариша Череваня можна ввіймати в його кабінеті, поніс йому на перегляд теку з матеріалами.

— Добре, добре, — відповів Черевань, — все, що треба, зроблю, а ти мені покищо розшукай Свистунова. Тільки хутчіш, бо я до виїзду другої зміни хочу бути в шахті.

Технічний секретар кинувся з кабінету виконувати доручення товариша Череваня, і не більш як за п'ятнадцять хвилин високий довгов'язий секретар комсомольського осередку Стьопа Свистунов підійшов до столу Череваневого.

— А, ти вже тут? Здорово, Свистунов. Сідай, мені треба з тобою побесідувати. Тільки хвилинку почекай, я зараз докінчу оці паперові справи.

Черевань на папірцях поробив написи, позначки й повернув техсекретареві. Той поніс теку до свого столу для діловодства як для якогось таємного й почесного ритуалу.

— Ну, як воно справи, товаришу Свистунов? Чим живе комсомол? Що робите?

— Працюємо, товаришу Черевань.

— Працюєте — про це я знаю. Відомо мені, що й кепсько працюєте. А от чому так, це прошу пояснити.

Свистунов не сподівався почути від Череваня такої оцінки роботи. Серед комсомольців зменшився відсоток прогулів, багато комсомольців дають вугілля стільки, як і старі кваліфіковані вибійники. Коли випадали дні, що могли гуляти багато приступків, комсомольці залишалися в шахті на другу зміну. І раптом Черевань кидає слова про кепську роботу. Свистунову обличчя почервоніло, й довга шия зробилася ще довшою й тоншою.

— Ми, товаришу Черевань, працюємо не так погано, як тобі здається.

— Ну, ти, Стьопо, видко хочеш дискутувати, та дарма. Треба мати повагу до фактів.

— Фактів про хиби найти багато можна. Але це не визнає, що кепсько працюємо. Тут душа ледве в тілі держиться від втоми, — повисив голос Свистунов, і лице болісно скривилось. — Ноги ледве ходять, а ти, товаришу Черевань, кажеш — кепсько працюємо.

Черевань не впізнавав Свистунова. У цього трохи незграбного, працювитого й спокійного хлопця відкілясь появилася злість, нервові рухи, занадто офіційні слова.

— Стьопо, — звернувся Черевань уже зовсім іншим голосом, — Стьопо, ти не захворів?

— Ні. Я здоровий.

— Та щось занадто ти незвичайний.

Тоді в Свистунова обличчям поповзла усмішка й зсунула геть ту суворість і злість, що залягли були в свіжих зморшках на молодій, ще в пуху шкірі.

— То, Михайло Андрієвичу, я мабуть від втоми. Повіриш — дві доби вже не спав, усе ніколи. Закрутився, як кажуть, удоску. Одробиш зміну, виїдеш на-гора, а тут збори, а тут засідання, наради або ще щось. А в шахті, крім своєї роботи, треба ще й усі горизонти обійти, поля облазити, все групоргів підкручую, щоб краще працювали.

— От воно в чому справа. Значить, спати хочеш? Що ж, і без цього не обійдешся. — Черевань мовчки трохи подумав, почухав пальцем куценьку борідку. — Скажи, товаришу Свистунов, ти працюєш у другій зміні?

— Так, — коротко відповів парубок.

— Коли так, то я тобі пропоную: поперше, одроби ще цю упряжку, потім іди додому, лягай і спи не менше дванадцяти годин без перерви. Це тобі зрозуміло?

— Зрозуміло, — трохи всміхнувся Свистунов.

— Потім подруге: ти мусиш прокинутись цілком працездатним. І це зрозуміло?

— Так, зрозуміло.

— А раз зрозуміло, то потретьє: треба негайно розгорнути роботу з новоприбулими. Організуйте бригади для перевірки учби, виясніть, як вони вчаться, що їм заважає, які є хиби, щоб потім видніше було, з чим треба боротися. А також розгортайте роботу в казармах. Просто совісно: пішов учора ввечорі в одну казарму, в другу, в третю, комсомольців скрізь багато, а комсомолу не видно. А ти ще, Стьопо, ображався. Це тобі теж зрозуміло?

— Зрозуміло, Михайло Андрієвичу.

— Ну, тоді все. Поїду в шахту. А ви, молодь, ворухіться, та сонні не ходіть.

Свистунов вийшов на двір і не знав, куди йому подаватись. На роботу ще трохи зрано, спати — вже запізно, їхати в шахту пролізти полями так ніколи — не встигне, бо працювати незабаром треба. Постояв трохи Свистунов, поміркував і вирішив зайти відвідати Деркачеву Соню, бо вже кілька днів не заходив до неї, все не мав часу.

Соня до хворости завідувала культпропом комсомольського осередку, а зараз Свистунов мусив цю роботу тягти сам. Соня, побачивши Свистунова, зраділа, як радіє дитина прийемному гостинцеві. За останні дні, коли лікар дозволив з допомогою ковінки потроху рухатись по кімнаті, Соню давила нестерпна нудьга. Батько день на роботі, вечір крутиться в поселку в громадських справах, мати коли не на базарі, так пораяється біля груби, і Соні доводиться сидіти самій і в вікно спосте-

рігати, як народжуються, розквітають, в'януть, а потім і зовсім гинуть дні, тобто хоч чимнебудь займатись, аби швидше минав час.

— Ах ти чортів гусак, — пошкандибала Соня назустріч Свистунову, — ти гадаєш, що раз я захворіла, так уже й одв'язався від мене? Е ні, дорогий товаришу, — тисла вона парубкову руку, — од мене відчепитись не так легко. Ще кілька день, і ваш культироп, товаришу секретаре, знов у вашому розпорядженні.

— Будь ласка, видужуй якомога швидше, а то я вже як той був Кащей-безсмертний зроблюсь від роботи мабуть Свистуновим-несплячим. А роботи, Сонько, а роботи — тільки вуха стирчать. Знаєш, викликав мене сьогодні Черевань і давай так ото з підходцем тиснути на мене.

— Черевань уміє примусити працювати, — зауважила Соня.

— Воно ото й мені теж було. Поперше, каже, виспись, а подруге — розгортайте роботу. Ото видужуй Сонько, та запрагайся, бо я сам не витягну.

Соня почала розпитувати про новини на шахті, в осередкові, Свистунов розказував усе до найменших дрібниць, і дівчина його слова прямо ковтала, її хвилював найнезначніший факт, і серце горіло бажанням швидше вирватись із цієї кімнати в простір шахтної метушні й неспокійного молодого народу.

Шахтний гудок, гучний і довгий, сповістив, що треба сходитись на другу зміну.

— Отуди до бісового батька. Це вже йти треба, — підвівся Свистунов. — Ну, пока, квочко. Залишай скоріше своє гніздо.

— Я то швидко перестану бути квочкою. А от ти, Стёпо, спробуй перестати бути гусаком.

— Ні чорта. Більша шия — вище голова, значить далі бачу, от тобі й перевага.

А йти все ж треба. До побачення, квочко.

Соня у вікно дивилася, як Свистунов, поспішаючи, йшов і розмахував довгими руками й хитався з боку на бік, наче руки й ноги були штучні й порозгвинчувались.

— Гарні хлопці є у нас в осередкові, — майже вголос подумала Соня, — просто таки добрі хлопці.

II

У Макара Семеновича Деркача були найкращі взаємовідносини з Пилипом Єфремовичем Карповим. Уже щось над двадцять п'ять років тому вони майже одночасно з різних сторін Російської імперії приїхали на цю саму рудню Пугачівку, або як раніш її звали — Катеринівку. Тут і поженились, попереходили з казарм у каюти, а це визначало сісти на певне місце, коли не назавжди, так на тривалий час. Стали з'являтися в них діти, й Макар Семенович із Пилипом Єфремовичем покумалися.

— Навіщо тобі худоба? — сказав якось Деркач Карпову, — Чи

в тебе час зайвий, щоб поратись із нею, чи тобі кізяки подобаються, що ото гору біля порогу наклав? Продай корову, заріж поросля й живи, як усі шахтарі живуть.

Ця розмова виникала в одне з якихось свят, друзі сиділи з своїми дружинами в Карпова за столом, і господар саме частвував молоком.

— Як це так продай? — здивувався Карпов. — Як це так — навіть корова? — Ти зрозумій, Макаре Семеновичу, ось виплачу борги й тоді корівка моя, власна корівка, Макаре Семеновичу! Будемо пити свіже молочко, вас, моїх дорогих гостей, частувати, А з кізяками поратись річ нетяжка. Воно, знаєш, навіть приємно, коли кізяки в дворі. Як-ніяк, а кізяки з-під власної худобини. Це зрозуміти треба, Макаре Семеновичу. А ти мені кажеш продай. От я б міг тобі порадити — давай, як із боргів вискочу, купимо й тобі корівку.

На рудні корову держав Карпов не один. Кожного ранку з поселку виганяв чередник у степ череду з трьох десятків різномасних корів. Власниками були десятники, артільники, а іноді й шахтарі, що понагрівали собі місця, й міняти їх, десь переїздити тепер уже не було рації.

Деркач за пораду придбати корову подякував, але купувати відмовився.

Такий невеличкий інцидент, як розмова про корів, звичайно, не міг порушити між ними гарних взаємовідносин, дружба їхня щодалі міцніла, зашморгувалась тугим вузлом, і, здавалося, не можна вже було порушити тих обов'язкових вечірніх розмов, що іноді тривали до півночі, тієї безмежної поваги, що була між Макаром Семеновичем і Пилипом Єфремовичем.

Та настав час робити революцію, закипіла шахтарська кров, те, що було в думках або вимовлялось пошепки — залунало на майдані проти контори, загомоніли шахтарі сотнями голосів у нарядній. Деркачеві було вже не до чаю. Він закрутився в вирі мітингів, зборів, засідань, друга свого доводилось бачити тільки з трибуни, або з кону клубу штайгерів, куди одчинила для шахтарів двері революція.

Деркач, коли вороги революції стали замахуватись на існування рад робітничих, селянських та червоногвардійських депутатів, пішов до школи, де містився ревком, розписався там у спискові червоногвардійців за одержану зброю та амуніцію, перехрестив груди кулеметною стрічкою, гвинтівку почепив за плече, попрощався з дружиною, дочкою, пообіцяв не баритись і майнув степами України. Бився він на волзьких берегах, виміряв височінь і довготу Уральських гір, блукав безмежними лісами Сибіру, і знов повернувся додому, коли вже ворога було знищено, а рештки вигнано в чужі землі. Герою революції знайомі товариші тисли руки. Деркач, заломивши потерту в походах сіру шапку, розповідав про фронтове життя. Прийшов побачитись із своїм другом і Карпов. Друзі розмовляли до

пізньої ночі, все стало на певні рейки й передбачалось покотитись колією, якою котилась дружба до революції.

Одного разу зайшов до Карпова й Деркач. Та ж сама квартира, на вікнах незмінні хінські троянди, під вікнами паруюча гуча кізяків, за стіною в сараї ремигає корова, хрюкає свиня, що відгодовується до великодня, на столі в тих самих чашках таке ж молоко.

— Для вас, Пилипе Бфремовичу, наче й революції не було. Все точно так застигло, як було в шінадцятім і в десятім році.

— Це невірно, Макаре Семеновичу, — усміхався Карпов, — він як неспостережливий. Зверніть увагу — дитина дівкою стала, — хоч жени. Потім я: колись голівся, парубкував, а тепер ось борода мов гарний вінчик. Та й це ще не все. Пам'ятаєте, колись ми отак приблизно як і сьогодні ввечері наливали з пляшок чисту як сльоза немовляти горілку. А зараз, пробачте, можу запросити тільки на самогон.

Деркач промовчав, але молока пити не став, сказав, що вже повечеряв, від горілки теж відмовився, мовляв, тепер він не п'є, трохи посидів і пішов. Від того часу, коли проходив повз Карпову каюту, Деркачеві було гидко дивитись на хінські троянди, що з вікон червоними пащами реготалися, дивлячись на двір, нудило від гнойового смороду.

— Чого ви Макаре Семеновичу, ніколи не зайдете? Чи я вас образив чи ви невдоволені з чого? Так скажіть, я винув свою виправлю. Не можна ж так, стільки років прожили душа в душу, а щоб на старості почали сердитись.

Деркачеві було навіть жалко дивитись на постать бородатого вибійника, що прохав повернути дружбу, яку викохували десятками років.

— Ніколи, товаришу Карпов, — тільки спромігся відповісти він, — зараз не до гостювання. Роботи дуже багато.

Карпов це зрозумів по-своєму: загордився Деркач, бо йому тепер де не з'явиться — кожен за панібрата, ну одразу, хоча й сам у шахті працює, все ж забув старих товаришів по роботі поміняв старого друга на нових. Що ж, хай, обійдеться Пилип Бфремович Карпов і без друзів. Не в друзях, зрештою, щастя.

Карпов із Деркачем чемно вітався, але запрошувати в гості більше не намагався, бо знав, що це зайві балачки, та вже наче й не було тієї приязности, при зустрічах, скоріше відчувалась докучність, навіть злість. Карпов із задоволенням подивився б у вічі Деркачеві, коли б можна було мати в чомусь перед ним перевагу. А хто буває впертий до кінця, той часто має перемогу. І Карпов вважав, що він такого часу, коли можна показати себе, діждався.

На шахті розгорталось соціалістичне змагання, воно охопило горизонти, штреки, приступки, змагання стало кінцевою умовою свідомої праці пролетарів. На Мазурці — схід, як і в приступках інших верств, шахтарі на зборах викликали Мазурку —

захід, і також підписували договори на змагання вибійник із вибійником, вмикались у змагання кріпильники, навальники, коногони. Байдужим можна було залишитись тільки з настроями, негідними справжніх робітників. Карпов теж вийшов до столу президії і, урочисто розправляючи чорну розкішну бороду, оголосив:

— Викликаю на змагання, хто більше вирубає, товариша Деркача.

Збори вітали його виклик дружніми, гучними оплесками. Деркач теж виступив і обіцяв змагатись із честю з таким же, як і він, старим вибійником товаришем Карповим.

Працювати Карпов уміє. Хоча за плечима залишилось не мало років, усе ж старий не поступався перед молоддю. Звичайною нормою вважался одне кріплення, тобто треба було кожному вибійникові вирубати смугу вугілля в сімдесят сана тиметрів завширшки та три сажні завдовжки — така довжин-приступка. Але не кожен забійник вирубає цю пайку, дехто виїздить на „конях“ — вирубає один або два сажні, а це визначає два коня, залишає третього коня незайманим і їде на гора. Карпов не знає такого випадку, щоб він виліз із приступка, не вирубивши кріплення. Більше ж норми рубати доводилось частенько: дадуть наряда в приступок, а там кінь висить, що ж треба раніш його дорубати, а тоді вже братись за нове кріплення.

У молоді роки свого життя, коли буяла кров, Карпов намагався боротись із Деркачем, але побороти таку кремезну людину було не легко. Вони качались по траві, пихкали мов двигуни, драли один одному сорочки, дряпали тіло, мокрили від поту, ніби були під добрим дощем, але майже завжди Деркач після довгого вовтузіння хваťав свого єдиноборця за плечі, притискував до землі й питає:

— Здаєшся?.. Досить?

— Пусти, — хрпів Карпов, — чортів вовкодав. Тобі тільки з слонами боротись, а ти на мене поліз. Пусти...

Але то було колись. Карпову байдуже, що Деркач три роки не знав, яке воно є ліжко, не бачив над собою даху, що захищав би від дощів, снігу сибірського, східних вітрів. Не видно Карпову й того, що вечорами Деркачева дружина розтирає своєму чоловікові ліками опухлі ноги з роздутими венами, і руки, яким він не знайде місця.

Деркач працював не погано. Членові партії в такий напружений момент йти на відпочинок не можна. Треба працювати.

Деркач хотів показати, що він перед Карповим у роботі не поступиться, рубав кріплення зверху до самого низу приступку, вирубував чужі коньки, але коли приходила получка. Карпов розгортає розрахункову книжку й показував Деркачеві:

— Бачите, тридцять три кріплення, а у вас, Макаре Семеновичу, скільки?